Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi

F. Köçərli adına Respublika
Uşaq Kitabxanası

Azıx mağarası

*Respublika Uşaq kitabxanaları
üçün tövsiyə biblioqrafiyası*

Bakı-2021

Tərtibçi: **Nazilə Tahirova,**
Əməkdar mədəniyyət işçisi
Leyla Qafarova

Redaktoru və buraxılışa məsul: **Şəhla Qəmbərova,**
Əməkdar mədəniyyət işçisi

Azıx mağarası: tövsiyə biblioqrafiyası /tərt. ed. N.Tahirova, L.Qafarova; red. və bur. məs. Ş. Qəmbərova; F. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası.- Bakı, 2021.-26 s.

©F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, 2021

Tərtibçidən

27 sentyabr 2020-ci il tarixindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin əmri və bilavasitə rəhbərliyi ilə erməni qəsbkarlarının hücumlarına cavab olaraq şanlı Azərbaycan ordusu işğal olunmuş ərazilərimizdə əks-hücum əməliyyatları həyata keçirdi. Şanlı Azərbaycan ordusunun böyük şücaət və xüsusi peşəkarlıqla həyata keçirdiyi döyüş əməliyyatları nəticəsində düşmən tapdağı altında qalmış tarixi Azərbaycan torpaqları işğaldan azad edilmişdir. Hazırda üçrəngli Azərbaycan bayrağı azad olunmuş doğma ərazilərimizdə qürurla dalğalanmaqdadır.

Xocavənd də işğaldan azad olunmuş Azərbaycan rayonlarından biridir.

Xocavənd rayonunun ərazisi Azərbaycan tarixinin başlanğıcının formalaşdığı bölgələrdən biridir. Ölkənin dünya əhəmiyyətli arxeoloji abidələrindən Azıx və Tağlar mağaraları bu ərazidə yerləşir. Rayon ərazisində ölkə və yerli əhəmiyyətli yüzə yaxın tarixi abidə qeydə alınıb, əslində isə onların sayı daha çoxdur. Həmin abidələrin növlər üzrə təsnifatından aydın olur ki, onların sırasında məbədlər, məscidlər, qalalar əsas yer tutur. Xocavənd abidələrinin xronologiyası Azərbaycanın tarixi memarlığının özünəməxsus xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir.

Bütün bunları nəzərə alaraq Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq kitabxanasının Ölkəşünaslıq və milli ədəbiyyatın təbliği şöbəsi istifadəçilərə **“Azıx mağarası”** adlı tövsiyə biblioqrafiyası hazırlamışdır.

Geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulan göstərici tövsiyə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Girişdə mövzu haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Tövsiyə göstəricisində kitablar, məcmuə və dövri mətbuat səhifələrində dərc edilmiş materiallar öz əksini tapmışdır. Vəsaitdə ədəbiyyat xronoloji prinsip əsasında, daxildə isə əlifba sırasına uyğun olaraq qruplaşdırılmışdır.

Ünvan: Bakı şəh., S.Vurğun küç.88;
E-mail: info@clb.az.

Giriş

İşğal edilib: 1992-cü il 2 oktyabr

Azad olunub: 2020-ci il 18 fevral

Azərbaycanın sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni və elmi həyatında özünəməxsus rol oynayan Xocavəndin hər daşı, hər qayası, hər mağarası tarixin əsl canlı şahididir. Olduqca əlverişli coğrafi mövqeyə və şəraitə malik Xocavənd rayonu Ağdam, Ağcabədi, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı, Laçın, Şuşa, Xocalı rayonları ilə həmsərhəddir.

Bəşər sivilizasiyasının beşiklərindən biri olan Xocavənd bölgəsi antik, orta əsrlər, yeni və müasir dövr maddi-mədəniyyət nümunələri və tarixi abidələrlə zəngindir. Xocavənd rayonu ərazisində, Salakətin kəndinin yaxınlığında (Quruçay vadisində) 1,5 milyon il yaşı olan Azıx mağarası, həmçinin qədim tarixə malik Tağlar mağarası, Tuğ kəndi ərazisində yerləşən V-VIII əsrlərə aid «Ritiş» qalası, Ərgünəş dağının yamacında sıldırım qayalar üzərində yerləşən «Ərgünəş» qalası, Düdükçü kəndi ətrafında XIII əsrə aid «Rzaqulu Bəy» türbəsi, Xocavənd kəndi yaxınlığında «Aşıqlı Qoşa» günbəzi, Böyük Tağlar kəndində «Alban» məbədi (1241-ci il), Tuğ kəndindəki «Qırmızı» məbəd adlı X əsrə aid tarixi memarlıq və incəsənət abidələri və s. var.

Erməni təcavüzü nəticəsində rayonun dağıntıya məruz qalmış mədəni və dini abidələrinə nümunə olaraq Tuğ kəndinin 5 kilometrliyindəki V əsrə aid Alban kilsəsi, I-V əsrlərə aid Alban qəbiristanlıqları, Salakətin kəndi ərazisindəki Dəmirov və Dağdağan ocaqları, Xocavənd kəndi ərazisində yerləşən Cicim ocağı, Qaradağlı kəndinin ərazisində qeydə alınan və III-VI əsrlərə aid olan Alban qəbiristanlıqları, Əmirallar kəndi yaxınlığındakı (keçmiş Bəhrəmli kəndi ərazisində) Bəhrəmli piri,

Muğanlı kəndində yerləşən Seyid Rza günbəzi, Qaradağlı kəndi ərazisindəki Yel piri və neçə-neçə qiymətli maddi memarlıq abidələrini göstərmək olar. Xocavənd torpağı ölkəmizə çoxlu sayda tanınmış mədəniyyət xadimləri, rəssamlar, şairlər, yazıçılar, jurnalistlər, müğənnilər, idmançılar, sərkərdələr, igidlər bəxş etmişdir.

Xocavənd toponimi 2 hissədən - Xoca sözündən və vənd komponentindən ibarətdir. Xoca sözü türk dilində «müəllim, öyrətmən» anlamındadır. Vənd komponenti İran dillərində «uşağı, nəsli, törəməsi» mənasını daşıyır.

Rayonda 1 şəhər, 2 iri qəsəbə, 81 kənd var. Erməni təcavüz nəticəsində öz doğma yurd-yuvalarından didərgin düşmüş sakinlər Respublikanın 36 şəhər və rayonlarında müvəqqəti məskunlaşmışlar.

Vətənimizin ərazi bütövlüyü uğrunda canlarından keçmiş şəhidlərin əziz xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədi ilə Xocavənd rayonunun Nərgiztəpə adlanan ərazisində memorial abidə -xatirə kompleksi yaradılmışdır. Abidə kompleksinin məhz bu ərazidə qurulması mahiyyət etibarı ilə bir neçə cəhətdən əhəmiyyətlidir. Belə ki, 1993- cü ilin sonları və 1994-cü ilin əvvəllərində Xocavənd rayonunun Nərgiztəpə, eləcədə, digər ərazilərinin düşmən tapdağından azad olunması uğrunda və ümumiyyətlə Xocavənd istiqamətində qanlı döyüşlər getmiş, bu ərazilər dəfələrlə əldən-ələ keçmiş, müqəddəs Vətən torpağının hər qarışı Xocavəndlilərlə yanaşı ölkəmizin müxtəlif bölgələrindən olan igid oğulların qanları ilə suvarılmışdır. Həmin dövrdə düşmənə sarsıdıcı zərbə endirən silahlı qüvvələrimiz uğurlu döyüş əməliyyatları keçirərək Xocavənd Rayonunun – Dağlıq Qarabağın inzibati ərazisinə daxil olan böyük bir ərazini düşmənlərdən azad etməyə müvəffəq olmuşlar. Eyni zamanda bu

ərazilərin Dağlıq Qarabağın işğaldan azad olunmuş hissəsi olması və Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyində 1116 saylı inventar nömrəsi ilə qeydə alınmış orta Tunc dövrünə aid ölkə əhəmiyyətli arxeoloji abidə hesab edilən Nərgiztəpə maddi mədəniyyət abidəsinin burada yerləşməsi və 1994-cü ilin 10 aprel tarixində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin burada Xocavənd taborunun döyüşçüləri ilə səngərdə görüşməsi və onlarla söhbət etməsi faktları bu ərazilərin mahiyyət etibarı ilə böyük əhəmiyyət daşımasını şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilham Əliyevin Azərbaycanda arxeoloji ekspedisiyaların fəaliyyətini genişləndirmək və səmərəliliyini artırmaq məqsədilə 5 fevral 2008- ci ildə imzaladığı sərəncamdan sonra ölkəmizin bütün bölgələrində tədqiqatlar intensiv xarakter almış, xalqımızın tarixi keçmişinin öyrənilməsində mühüm addımlar atılmışdır. Təkcə son iliərdə Azərbaycan-Almaniya beynəlxalq ekspedisiyası Mil-Qarabağ bölgəsində 170-ə yaxın arxeoloji abidə qeydə almışdır. Bu abidələrin böyük bir qismi Şpartı, Qarasu, Hunaşen və Qarqarçay hövzələrində cəmləşmişdir. Xocavənd rayonu ərazisindəki Nərgiztəpə də həmin abidələrdəndir.

2013-2015-ci illərdə Nərgiztəpədə arxeoloji tədqiqatlar aparılmışdır. Kəşfiyyat-axtarış işlərinin həyata keçirilməsində professor B. Hclvıngin rəhbərlik etdiyi Almaniyalı mütəxəssislər də yaxından iştirak elmişlər: geodezist A. Kvast müasir texniki avadanlıqlar vasitəsi-

lə abidənin topoqrafik planını çıxarmışdır, Gcotiziklər Y. Fasbinder və F. Bcskcr ərazinin maqnitoloji xəritəsini çəkmişlər. Texnik J. Krumnov isə Nərgiztəpənin 30 formatında görünüşünü yaratmaq məqsədilə ilkin işləri aparmışdır.

Yaşayış məskəninin yerüstü materiallar arasında müxtəlif dövrlərə aid keramika nümunələri üstünlük təşkil edir. Orta əsrlərin şirli qabları bir qayda olaraq narın gildən hazırlanmışlar. Boşqab tipli belə qabların içərisi həndəsi naxışlarla bəzədilmiş və yaşıl, qəhvəyi və süd rəngli boya ilə örtülmüşdür. Şirsiz saxsı məmulatı içərisində küp və küpə tipli qablar çoxdur. Antik dövr dəfn küplərini və Orta əsrlərin təsərrüfat küplərini xatırladan iri tutumlu qablardan bəzilərinin ağızlarının kənarı kətıdirvari naxışlanıb. Qabların bir çoxunun çiyin hissəsinə qabartma və batıqlardan, cızma və çərtmələrdən ibarət naxışlar çəkilmişdir. Nərgiztəpə ətrafından rast gəlinən qara cilalı keramika nümunələri bölgənin erkən dəmir dövrü saxsı məmulatı ilə oxşarlıq təşkil edir. Antik dövrə aid fraqmentlər isə əsasən narın gildən hazırlanmış, üzəri yaxşı hamarlanmış, nazik divarlı, üzəri qırmızı boya ilə naxışlanmış qablara məxsusdur. Nərgiztəpə yaşayış məskəninin stratiqrafiyasını müəyyən elmək məqsədilə onun şimal hissəsində aparılan yoxlama qazıntı işləri bu abidənin əsasən üç mədəni təbəqədən ibarət olduğunu göstərdi: orta tunc, antik və orta əsrlər. Erkən dəmir dövrünə aid seyrək halda saxsı qırıqlarına (qara cilalı qabların aği7, gövdə və qulp hissələrinə) təsadüf edilməsi abidədə bu dövrə aid mədəni təbəqənin da olmasından xəbər verir. Qazıntı zamanı 2,5 m dərinlikdə aşkara çıxarılan iri oval daşlardan və çiy kərpiclərdən ibarət divar diqqəti cəlb elmişdir. Eni 2,7 m olan bu divarın abidə yerləşən təpənin bütün çevrəsi boyu uzandığını düşünmək olar. Divarın

ətrafı təmizlənərkən rast gəlinən gil insan fıqunı daha çox maraq doğuran artefaktlarlardandır.

1993-cü il aprelin 17-də Xocavəndin yaxınlığındakı alınmaz qala olan qədim Nərgiz təpə uğrunda döyüş oldu.Bir neçə dəfə həmlə etdikdən sonra, Nərgiztəpəni işğalçıların əlindən ala bildilər.

Tağlar mağarası- Azerbaycanın Xocavənd rayonu ərazisində Mustye mədəniyyətinə aid ən möhtəşəm mağara-düşərgədir. Tağlar mağarası Azıx mağarasından 3 km qərbdə yerləşir. Mağarada arxeoloqlar Məmmədəli Hüseynov və Əsədulla Cəfərov tərəfindən öyrənilibdir. 1963-1986-ci illərdə aparılan arxeoloji qazıntılar göstərdi ki, Tağlar mağarasının sakinləri, əsasən şist, çaxmaqdaşı və obsidiandan istifadə ediblər.

Aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı 8 mindən artıq daş məmulatı və 600 mindən çox ovlanmış heyvan sümükləri tapıldı. Tağlar düşərgəsində aparılan arxeoloji tədqiqatlar respublikamızın ərazisində mustye mədəniyyətinin özünə məxsus xüsusiyyətləri olduğunu göstərdi. Tağlar Mustye düşərgəsi özünün maddi-mədəniyyət qalıqlarına, stratiqrafiyasına və yaşayışın uzunmüddətli olmasına görə keçmiş SSRİ və Yaxın Şərq abidələri içərisində mühüm yer tutur. Mağara Quruçayın sol sahilindədir.

Tağlar düşərgəsi çöküntülərində 6 mədəni təbəqə aşkar edilib. 1-ci təbəqədən Orta əsrlər dövrü, Tunc dövrü və Eneolit dövrünə aid gil qab qırıqları tapılıb. 2-6-ci təbəqələrdən isə Mustye mədəniyyəti dövrünə aid maddi-mədəniyət nümunələri aşkarlanıb. Daş əmək alətləri içərisində əsas yeri levallua, Mustye itiucluları və qaşov tipli alətlər tutur. Bütün Qafqaz və Yaxın Şərq abidələri içərisində Tağlar yeganə abidədir ki, burada yaşayış daimi olub. Tağlar Mustye düşərgəsinin daş məmulatının texniki və tipoloji tədqiqi zamanı Paleolit dövrü üçün yeni əmək alətləri qeydə alınıb ki, onları da Tağlar tipli alətlər adlandırıblar. Həmin alətlər zərif hazırlanıb və bir neçə işlək ağıza malikdir. Tağlar mağarası çöküntülərində çoxlu ocaq qalıqları da tapılıb. Mağarada kompleks tədqiqat işləri aparılıb, arxeoloqlarla yanaşı paleontoloqlar, paleogeoloqlar, paleocoğrafiyaçılar, paleobotaniklər də çalışıblar. Tədqiqatlar nəticəsində Tağlarda Mustye mədəniyyəti dövründə 90 milyon il bundan əvvəldən 35 milyon il əvvələ qədər yaşayış olduğu aydınlaşı

AZIX MAĞARASI

Azərbaycan dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Bunu Qarabağda aşkar olunmuş Azıx mağarası bir daha sübut etdi. Azıx mağarası - Azərbaycanın cənub-qərbindəki Kiçik Qafqaz sıra dağlarının cənub-şərq yamacında yerləşən, Qarabağın Quruçay dərəsində, Tuğ çökəkliyində, Quruçay çayının sol sahilində, çaydan 3 km aralıda, Quruçayın müasir yatağından 100–120 metr yuxarıda yerləşir.Qarabağın Xocavənd rayonunun Azıx və Salakəntin kəndləri arasında, Füzuli şəhərindən 14 km şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 900 metr hündürlükdə yerləşən mağara kompleksidir. Azıx mağarasının sahəsi 800 km2-

dir. Burada uzunluğu 600 metrə qədər uzanan 8 dəhliz vardır. Dəhlizlərin bəzilərinin hündürlüyü 20-25 metrə qədərdir.

Burada 700 min il bundan əvvələ aid ocaq izləri tapılmışdır. Hətta burada tapılan ayı kəlləsinin üzərində olan cızıqlar göstərir ki, Azıx adamları totemə inanmışlar. Burada çoxlu daş alətlər də tapılmışdır. Ümumiyyətlə, Azıx mağarasının köməyi ilə Azərbaycanın, o cümlədən Qarabağın daş dövrü haqqında geniş məlumat almaq olar.

Azıx mağarası Qafqazda indiyə qədər aşkar edilmiş mağaralardan ən böyüyü kimi də diqqəti cəlb edir.

Azıx mağarası haqqında dünya çox az məlumata malikdir. Çünki keçmiş SSRİ dövründə bu mağarada axtarış aparan, onun tarixi barəsində danışan alimlərin xarici ölkələrdə yaşayan həmkarları ilə əlaqə yaratmasına imkan verilmirdi. Bunun nəticəsidir ki, dünyanın ən qədim insanlarından birinin Azərbaycan ərazisində yaşadığı haqqında dünya hələ də çox az şey bilir.

Azıx mağarasının yerləşdiyi bölgənin əhalisi bu mağaranın varlığından xəbərdar olsalar da, onun tarixdəki yeri haqqında heç bir məlumata malik deyildilər. Onların nəzərində bura əjdahaların və başqa sehirli varlıqların yaşadığı təhlükəli yerdən başqa bir şey

deyildi. Odur ki, insanlar mağaraya yaxın getməkdən belə çəkinirdilər.1960-cı ildə Azərbaycan arxeoloqu Məmmədəli Hüseynovun rəhbərlik etdiyi ekspedisiya Azıx mağarasını kəşf etdi. 1968-ci ildə M.Hüseynovun uzun zamandan bəri Azıx mağarasında apardığı qazıntıların nəticəsi olaraq Neandertal tipə məxsus olan bir insanın alt çənə sümüyü aşkar edildi. Tapıntı üzərində aparılan tədqiqatlardan sonra məlum oldu ki, onun ən azı 350-400 min illik bir tarixi vardır. Çənə sümüyünün azı dişlərindən biri bütöv qalmış, digəri isə qismən sınmışdı. Alimlər onu 18 yaşlı bir qadına məxsus olduğu düşüncəsindədirlər. 18 yaş o dövr üçün qocalıq dövrü hesab olunurdu, çünki o zamanlar həyat orta hesabla 20-22 il davam edirdi. Bu qiymətli tapıntının aşkar edilməsindən sonra Azıx mağarasına diqqət daha da çoxaldı. Çox keçmədən mağarada Paleolit dövrü və Mezolit dövrünə aid olan daşdan qayrılmış əmək alətləri də aşkar edildi. Bu alətlərin 1-1.5 milyon il əvvələ aid olduğu söylənilir. Mütəxəssislərin fikrincə, Azıx mağarasından tapılmış çənə sümüyü qədimliyinə görə dünyada dördüncü yerdədir. Ondan əvvəlki dövrlərə aid edilən bu növ arxeoloğı tapıntılar Tanzaniyada, Keniyada və Fransada aşkar edilmişdi. Bu fakt kifayətdir ki, dünyanın ən qədim sakinlərinin məskunlaşdığı ərazilər arasında Azərbaycanın mühüm yer tutduğu sübuta yetirilsin. Azıx mağarasının sakinləri ovçuluqla məşgul olurdular. Mağaradan tapılmış 45 növ heyvan sümüyü bunun əyani sübutudur. Bəzilərin kökləri artıq kəsilmiş bu heyvanların içə-risində nəsli indiyə qədər davam edən ayı və maral xüsusi yer tutur. Bəzi mütəxəssislərin düşüncələrinə görə ayı mağara sa-kinləri üçün müqəddəs hesab olunurmuş. Alimlər bu fikirləri mağarada bir-birinin yanınca düzülmüş ayı kəllələrinin varlığı ilə sübut etməyə çalışırlar. Hətta mağaranın adı da bununla

əlaqələndirilir. Çünki qədim türk dillərində “azıx” –“ayı” deməkdir. Azıx mağarasında həmçinin ocaq yerləri də aşkar edilmişdir. Bu ocaqlar kənardan daşlarla əhatə olunmuşdur. Mağaradan tapılmış 5 ocaq yerindən insanların təkcə yemək hazırlamaq üçün deyil, həm də odu qoruyub saxlamaq üçün istifadə etdikləri güman edilir. Bu ocaq yerlərindən birinin ətrafında qalınlığı 30 sm olan aypara şəkilli divar vardır. Bu divarın tikilməsinin əsas səbəbi yaxınlıqdakı yaşayış yerini oddan qorumaq idi. Mağaradakı ocaq yerindən başqa həm də ilk tikili hesab olunur.

Bütün bu göstərilənlər bir daha sübut edir ki, dünyanın ən qədim sakinlərinin yaşayış yerlərindən biri də Azərbaycan olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

Kitablar

1966

1.Yeraltı aləmə səyahət /M.Hüseynov.- Bakı: Azərnəşr, 1966. - 58 s.

1969

2.Azıx mağarasının sirri: Elmi-fantastik üslubda yazılmış ilk arxeoloji populyar əsər /M. Hüseynov.- Bakı: Gənclik, 1969. - 78 s.

1995

3.Füzuli şəhidləri /Mahmud Qacar, Bəhram Məmmədov; red. T. Mahmudov; rəs. G. Əlizadə.- Bakı: Azərbaycan, 1995.- 112 s.

2000

4.Yurdum, məskənim Füzulim: Füzuli və füzulililər haqqında: publisistika /N. Tapdıqoğlu; red. F. Turan; texniki red. və rəs. S. Mustafaoğlu. - Bakı: [s.n.], 2000. - 116 s.

2004

5.Qarabulaqdan Füzuliyədək /R.Qarabağlı; elmi red. Ş.S. Fətullayev-Fiqarov; AMEA, Memarlıq və İncəsənət İnstitutu; Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyası.- Bakı: Nurlan, 2004.- 168 s.

2006

6.Müharibə və tarixi-mədəniyyət abidələrimiz: işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində xanəgahlar, pirlər, ziyarətgahlar /Heydər Əliyev fondu; Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnsan Hüquqları İnstitutu.- Bakı: [s.n.], 2006.- 63 s.

7.Seyid Əşrəf müqəddəsliyi /O. Əliyev; red. İ. Mirzəyev, M. Məhəmməd.- Bakı: Ərgünəş, 2006.- 95, [1] s.

2008

8.Elin tanınmış simaları /Tağı Kərimli; red. C.Həşim.- Bakı: Nurlan, 2008.- 478 s.

9.Qarabağ - irsimizin əbədi yaddaşı /Azərb. Resp. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; [ideya və ön sözün müəl. Ə. Qarayev; red. və sözardının müəl. T. Vəliyev; fotolar. H. Hüseynzadə və b.] Bakı: [s.n.], 2008.- 379, [5] s.
https://drive.google.com/file/d/1DnEmH9xnZ3g9oZHKn1KB6ci8IwYhKIOA/view

10.Qarabağ vətəndir /Şahrza Ağayev, Təyyibə Hüseynova; elmi red.V. Piriyev.- Bakı: Nasir, 2008.- 88 s.

2009

11.Füzuli rayonu: Toponimləri, tarixi abidələri, şəhidləri, görkəmli şəxsiyyətləri və ziyalıları: ensiklopedik məlumat kitabı /N. Tapdıqoğlu; red. heyəti B. Budaqov [və b.].- Bakı: Zərdabi LTD, 2009.- 639, [1] s.

12.Xocavənd ensiklopediyası /N. Tapdıqoğlu Bakı: [Zərdabi LTD], 2009.- 543, [1] s.

2010

13.Qarabağ. Yaddaş /"Sağlam İnkişaf və Maarifləndirmə" İctimai Birliyi; Azərbaycan Respulikasının Gənclər və İdman Nazirliyi; layihənin rəh. və material. toplayan A. Ə. Xəlilov; baş məsl. Q. Hacıyev; məsl. H. Əliyeva; red. V. Hüseynova; dizayner və tərt. S. Gülalıyev; [ön söz. B. Səfərov].-Bakı: MHS-Poliqraf, 2010.- 190, [2] s.

2014

14.Alıxanlı: Qarabağa gedən yol /Hacı Zakir Qəşəm oğlu Quliyev; elmi red. və ön söz əvəzi A. İsgəndərov.- Bakı: [s. n.], 2014.- 310, [2] s.

2015

15.Uzaq daş dövrü /M.Hüseynov; red. Ə. Əsədzadə; bur. məsul V.Bəhmənli; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. - Bərpanəşr. - Bakı: Renessans, 2015. - 73 s.
https://drive.google.com/file/d/1VkTNeEYlOJ1ID8xBjPkIgeH7JgyVLjwc/view

16.Azərbaycan Respublikasının Xocavənd rayonunun tarixi /N.Məmmədov; elmi red. Y. Mahmudov; AMEA, A. A. Bakıxanov ad. Tarix İn-tu Bakı: Avrora, 2016.- 678, [1] s.

2017

17.Azərbaycan Respublikasının Füzuli rayonunun tarixi /N.R.Məmmədov; elmi məsləhətçi və red. Y. M. Mahmudov; AMEA, A. A. Bakıxanov ad. Tarix İn-tu.- Bakı: Avropa, 2017.- 359, [1] s.

18.Füzuli rayonunun memarlıq abidələri: [monoqrafiya] /R. Qarabağlı; elmi red. C.Qiyasi.- Bakı: Nafta-Press, 2017.- 251, [5] s.

Məqalələr

1997

19.Sinəsi dağlı dağlar Füzuli xəyanətinin qurbanı oldu //Xalq qəzeti.- 1997.- 3 sentyabr. - S.4.

2003

20.Azərbaycan paleolitinin nailiyyətləri və Qafqazda yeri /Ə.Cəfərov//Azərbaycan arxeoloqiyası və etnoqrafiyası.-2003.- №1.- S.13-20.

2008

21.Diplomatlarımız Füzuli rayonuna səfər ediblər /Fuad //Paritet.- 2008.- 12-14 iyul.- S.6.

22.Füzuli Dövlət Teatrı ön cəbhədə /V.Vəliyev //Mədəniyyət.-2008.- 14 iyun. - S.6.

23.Füzuli: İqtisadiyyat möhkəmlənir, əhalinin güzəranı yaxşılaşır /S.Alıoğlu //Respublika.- 2008.- 12 noyabr. - S.8.

2009

24.Füzuli: Sabaha ümidlə /S.Alıoğlu //Respublika.- 2009. - 11 mart.- S.6.

25.Füzuli /E.Həsənqızı //Yeni Mədəni-maarif jurnalı. - 2009. - №1/2.- S.57-61.

2010

26.Azıx dünya arxeologiyasında /Ə.Cəfərov//Xalq qəzeti.- 2010.- 6 iyun. - S.8.
http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/iyun/122979.htm

27.Dörd yüz min illik bir tarix: Dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri - Azığ mağarası //Azadlıq.- 2010. - 12-13 dekabr.- S. 15.

28.Düşmənə göz dağıdır Füzuli /F.Xəlilzadə //Azərbaycan.- 2010. - 3 dekabr.- S. 7.
http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/dekabr/144090.htm

29.Füzuli rayonunun tarixi-mədəni abidələri erməni vəhşiliyinin qurbanına çevrilib //Mədəniyyət.-2010.- 25 avqust.- S. 14.
http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2010/avqust/131153.htm

30.Füzulinin didərgin ruhu…: Milyon ildən o üzə uzanan zaman... //Azadlıq.- 2010.- 30 oktyabr.- S.13.

31.Tarixi türbənin harayı /S.Vəhədzadə //525-ci qəzet.- 2010.- 15 yanvar. - S.6.
http://anl.az/down/meqale/525/2010/yanvar/103410.htm

32.Tuğ kənd məktəbinin 125 yaşı qeyd olunmuşdur *AZƏRTAC.* //Azərbaycan.-2010.- 24 aprel.- S.8.
http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/aprel/116422.htm

2011

33.Azərbaycanın qədim yaşayış məskənləri //Azadlıq.-2011.- 23 iyul. - S.14.

34.Füzuli bu gün əsl intibah dövrünü yaşayır /O.Əliyev //Azad Azərbaycan.- 2011.- 15 noyabr.- S. 3.

35.Füzuli: nikbin olmaq səlahiyyəti /M.Əhmədoğlu //Ədalət .-2011.-11 fevral. - S. 7.
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2011/fevral/156474.htm

36. İnamın işığı /Ə.Əhməd //Ədalət.-2011.- 30 iyul.- S.12.
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2011/iyul/193663.htm

37.Qədim insan məskəni – Füzuli - 2 /R.İbrahimov //Bizim yol.- 2011.- 8 dekabr.- S.11.
http://www.anl.az/down/meqale/bizim_yol/2011/dekabr/218148.htm

38.Qədim insan məskəni - Füzuli - 3 /R.İbrahimov //Bizim yol.-2011.- 9 dekabr.- S. 11.
http://www.anl.az/down/meqale/bizim_yol/2011/dekabr/218272.htm

39.Şeyx Babı xanəgahında arxeoloji qazıntılar aparılır //Azərbaycan.- 2011.- 4 avqust.- S.5.

40.Tarixin yaşıdı - Xocavənd /A.Tapdıqoğlu //Azad Azərbaycan.- 2011.- 14 dekabr.- S.3.

41.Tariximizin açılmamış səhifələri: Alban mədəniyyətinin izi ilə - Azıx, azıxantrop, Azıx adamı və Azıx etnosu /A.Nəbiyev //Azərbaycan.-2011. - 15 may.- S. 6.

http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/175526.htm

2012

42.Düşmənin gözünə ox olan, böyüyən, gözəlləşən Füzuli /Z.Sultanov //Xalq qəzeti.-2012.- 29 aprel.- S. 6.

43.Füzuli rayonunun tarixi türbələri: Şeyx İbrahim türbəsi //Azadlıq.- 2012.- 7 avqust.- S.14.

44.Füzuli: hər şey yaxşılığa doğru /S.Alıoğlu //Respublika.- 2012.- 11 aprel.- S. 6.

45.Füzuli: sabaha inam və ümidlə /A.Alıyev //Respublika.- 2012.- 21 iyun.- S. 13.

46.Füzulinin bərpası Azərbaycan dövlətinin gücünü göstərir /X.İsmayılqızı //İki sahil.- 2012.- 18 dekabr.- S.5.

2013

47.Füzuli həqiqətləri /A.Tapdıqoğlu //Azad Azərbaycan.- 2013.- 8 noyabr.- S. 3.

48.Tarixi yaşadan abidələr...: /F. Qismətoğlu //Ədalət.- 2013.- 16 yanvar.- S.6.

2014

49.Damcılı bulaq, sirli Azıx və patriarxın arzuları: Gizli tarix /B.Qaraca //Azərbaycan.-2014.- 9 yanvar.- S.6; 10, 11 yanvar.- S.7.

http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2014/yanvar/345597.htm

http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2014/yanvar/345806.htm

http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2014/yanvar/346094.htm

50.Füzuli rayonunun ilk orta əsr abidələri /M. C. Xəlilov //Azərbaycan Arxeologiyası // Xəzər Universiteti.-2014.- C.17, №2.- S.51-58.

51.Füzuli: sabaha inam daha güclüdür: /S.Alıoğlu //Respublika.- 2014.- 23 avqust.- S.4.

52.Füzulinin şəfa ocağı: /F. Qismətoğlu //Ədalət.- 2014.- 1 fevral.- S.7.
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2014/fevral/350498.htm

53.İnkişafın və yüksəlişin Füzuli təcrübəsi /Z. Sultanov //Xalq qəzeti.- 2014.- 16 iyul.- S.6.
http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2014/iyul/383588.htm

54.Terrora məruz qalan tarixi yadigarlar: Füzuli rayonunun işğalı zamanı maddi-mədəniyyət abidələrimiz də təcavüzün qurbanına çevrildi /M.Nərimanoğlu //Azərbaycan.-2014.- 23 avqust.- S.6.
http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2014/avqust/388384.htm

2015

55.İşıq-işıq böyüyən Xocavənd /Ə.Mədətoğlu //Ədalət.- 2015.- 27 noyabr.- S.7.
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2015/noyabr/465227.jpg

56.Füzuli rayonunun tarixi-memarlıq türbələri /E.M.Aslanov //Azərbaycan arxeoloqiyası və etnoqrafiyası.- 2015.- №2.- S.80-91.

57.Füzuli: inama və qələbəyə aparan yol /S.Alıoğlu //Respublika.-2015.- 23 avqust.- S.3.

2016

58.Dərdim Füzuli boyda /F. Rəhimli //Azad Azərbaycan.- 2016.- 30 avqust.- S.7.

http://www.anl.az/down/meqale/az_azerbaycan/2016/avqust/504152.jpg

59. Bu günümüzün Xocavəndi /Ə.Mədətoğlu //Ədalət.- 2016.- 26 may.- S.3.

60.Füzuli: bir tərəfdə barıt qoxusu, bir tərəfdə çörək ətri...: /Z.Sultanov //Xalq qəzeti.-2016.- 29 iyun.- S. 6.
http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2016/iyun/497523.htm

61.Füzuli: uğurlu nəticələr, yeni hədəflər /Z.Sultanov //Xalq qəzeti.-2016.- 25 dekabr.- S.11.

62.Hər guşəsində bir tarix var. Dünyada ilk insan məskəni sayılan Füzuli rayonunun ərazisindəki Azıx mağarası da erməni təcavüzünün qurbanı olub /M.Nərimanoğlu //Azərbaycan.-2016.- 24 avqust.- S.8.

2017

63.Dörd min illik bir tarix Füzulidə məhv edilib: Azıx mağarası da erməni vandallarının qurbanı olub /M.Nərimanoğlu //Azərbaycan.-2017.- 31 avqust.- S.4.
http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2017/avqust/554944.htm

64.Füzuli: yüksəliş və tərəqqi yolunda /S.Alıoğlu //Respublika.- 2017.- 23 avqust.- S.6.

65.Füzulim mənim... /F.Qismətoğlu //Ədalət.- 2017.- 23 avqust.- S.3.
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2017/avqust/554327.htm

66.Tariximizin Azıx başlanğıcı /B.Əbülfətoğlu //Ədalət.- 2017.- 8, 9 sentyabr.- S.4.
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2017/sentyabr/558591.jpg
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2017/sentyabr/558598.htm

2018

67.Azıx paleolit düşərgəsi və diyarımızın ilk sakinləri /Ə. Cəfərov //Elm.-2018.- 29 iyun.- S.6; 8.
http://www.anl.az/down/meqale/elm/2018/iyun/600289.jpg

68.Azıx- tariximizin ilk ünvanı /Ə.Mədətoğlu //Ədalət.-2018 .- 19 iyul.- S.7.
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2018/iyul/101.htm

69.Əlli il əvvəl bu gün: Azərbaycanda Azıx paleolit mağarasından, təqribən, 400 min il əvvəl yaşamış insanın çənə sümüyü tapılmışdır /Ə. Cəfərov //Xalq qəzeti.-2018.- 13 iyun.- S.10.

70.Füzuli: aydın üfüqlər /S.Alıoğlu //Respublika.- 2018.- 5 yanvar.- S.6.

2019

71.Azıx - tariximizin ilk ünvanı /Ə.Mədətoğlu //Ədalət.- 2019.- 13, 14 iyun.- S.7.
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2019/iyun/658003.htm
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2019/iyun/658254.htm

72.Cəbhə bölgəsində gülüstana çevrilən Füzuli: Yurd sevgisinin erməni vandallığı üzərində qələbəsi /T. Aydınoğlu //Xalq qəzeti.- 2019.- 23 avqust.- S.6.
http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2019/avqust/668831(meqale).pdf

73.Tarixin daş yaddaşı /Ə.Mədətoğlu //Ədalət.- 2019.- 14, 17, 19 sentyabr.- S.4.
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2019/sentyabr/671121(meqale).pdf
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2019/sentyabr/671313(meqale).pdf
http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2019/sentyabr/671941(meqale).pdf

2020

74.Azıx mağarası (Xocavənd rayonu) //Mədəniyyət.-2020.- 16 oktyabr.- S.4.
http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2020/oktyabr/723906.htm

75.Qarabağın arxeoloji mədəniyyətləri: Azıx mağarasından Tağlaradək /Ə.Cəfərov //Elm.-2020.- 13 noyabr.- S.6.

76.Zəngin tarixə malik Füzuli abidələri: Qarğabazar məscidi və Azıx mağarası //Mədəniyyət.- 2020.- 4 noyabr.- S.6.
http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2020/noyabr/727259.htm

77.Gözün aydın, Vətən!: Füzuli də azad edildi: Prezident İlham "Füzuli bizimdir" /L.Quliyev //Azərbaycan.- 2020.- 18 oktyabr.- S.5.
http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2020/oktyabr/724705.htm

78.Pambıqçılıq, üzümçülük, taxılçılıq və turizm...: İşğaldan azad edilən Füzuli rayonu iqtisadi inkişafımızın əsas lokomotivlərindən birinə çevriləcək /A.Əziz //Kaspi.- 2020.- 14 noyabr.- S.11.
http://www.anl.az/down/meqale/kaspi_az/2020/noyabr/728379(meqale).pdf

79.Qarğabazar karvansarası (Füzuli rayonu) //Mədəniyyət.- 2020.- 16 oktyabr.- S.4.
http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2020/oktyabr/723912.htm

80.Qədim tarixə və zəngin mədəniyyətə malik Füzuli abidələri-Qarğabazar məscidi //Mövqe.- 2020.- 3 noyabr.- S.10.
http://www.anl.az/down/meqale/movqe/2020/noyabr/727132.htm

81.Zəfərin növbəti ünvanı Füzulidir: Prezident İlham "Füzu-li bizimdir" /R. Cəfərli //Azərbaycan.-2020.- 18 oktyabr.- S.5.

82.Zəngin tarixə malik Füzuli abidələri: Qarğabazar məscidi və Azıx mağarası //Mədəniyyət.-2020.- 4 noyabr.- S.6.
http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2020/noyabr/727259.htm

2021

83.Füzuli rayonunun talan edilmiş kitab və kitabxana mədəniyyəti /A.Abdullayeva; Məmmədov Elçin //Respublika.-2021.- 24 yanvar.- S.3.
http://www.anl.az/down/meqale/respublika/2021/yanvar/731497.htm

84.Tariximizin azad olunmuş Tuğdan görünən üfüqləri //525-ci qəzet.- 2021.- 20 fevral.- S.10.
http://www.anl.az/down/meqale/525/2021/fevral/735382.htm

Rus dilində

Книги

2010

85.Древний палеолит Азербайджана: по материалам пещерных стоянок /М. Гусейнов; НАНА., Ин-т Археологии и Этнографии //Баку: ТекНур, 2010. 247, [1] с.

86.Карабах в каменном веке: материалы международной научной конференции, посвященной 50-летию открытия палеолитической пещерной стоянки Азых в Азербайджане: 3-7 октября 2010 г., Баку, Азербайджанская Республика /ред. кол. М. Н. Рагимова, А. Г. Джафаров, А. А. Зейналов //Баку: [б. и.], 2010.-281, [1] с.

Статьи в периодической печати

2005

87.Что скрывает Азыхская пещера? /С.Касумова //Бакинский рабочий.- 2005.- 9 июля.- С.7.

2010

88.Азыхская пещера-одно из самых древних поселений человека //Каспий.- 2010.- 6 октября. - С. 8.

89.Земля древней цивилизации /Г.Алиева //Азербайджанские известия.- 2010.- 6 октября.- С. 1.
http://www.anl.az/down/meqale/azerizv/2010/oktyabr/135774.htm

2014

90.Кавказ один из мировых ареалов поселений древнего человека /И.Гусейнова //Azərbaycan arxeoloqiyası və etnoqrafiyası.-2014.- №1.- С. 108-119.

2016

91.Армянские раскопки в Азыхе или как фальсифицируется история /А.Зейналов //IRS Наследие.-2016. - №1 (79). - С.57-62.

2020

92.Кости древних людей и животных из Азыхской пещеры проданы зарубежным музеям... //Неделя.-2020.-6 ноября.- С.19.
http://www.anl.az/down/meqale/nedelya/2020/noyabr/727471.htm

93.Незаконным археологическим раскопкам в Азыхской пещере должна быть дана правовая оценка //Вышка.-2020.- 27 ноября. - С.11.
http://www.anl.az/down/meqale/vyshka/2020/noyabr/730339(meqale).pdf

Ölkəşünaslıq və milli ədəbiyyatın təbliği şöbəsi

Azıx mağarası

(tövsiyə biblioqrafiyası)

Komputer yığımı
və dizayn: **Tünzalə Əzizova**

Ünvan:AZ-1022 Bakı şəh.,S.Vurğun küç.88;
E-mail: info@clb.az.

İnternet ünvanı: **www.clb.az**